

միշտ կուռի մէջ են մէկմէկու հետ՝ բնութեան կամ օտար ազդեցութեանց դէմ, յարմար ըլլան ընդդիմակալութեան, և կը պատերազմին ծայրագոյն արիւթեամբ պաշտպանելու իրենց հայրենեաց անկախութիւնն: Այսպիսի են Աֆղանք, որոնք ինդոսի և Գանգէսի գաշտավայրին վրայ Հնդկաց նման թոյլ և յոյլ կ'ըլլան, սակայն իրենց ծննդական լեռներէն կը ստանան այն կորովն, զոր կը հռչակեն պարսկական առասպելն և արաբական երգերը:

Բայց այս տեղ պէտք է աշխարհազրութիւնը թողու իր գերը քաղաքացիութեան. վասն զի չի կրնար ըսել թէ ինչ կը պատրաստուի Ասիոյ այն կեդրոնին մէջ, որ այնչափ պատմական մեծամեծ արարուածոց հանդիսարան եղած է: Միայն պէտք է որ աշխարհազրութիւնը մտադրութեամբ բանակաց հետոցն հետևի, որպէս զի կարող ըլլայ մեծամեծ օգուտներ քաղել գիտութեան: Մտածենք որ եթէ այս անկումուս դարական մրցութիւնը չըլլար, կեդրոնականն Ասիա դեռ ևս խորհրդաւոր փակ գիւրք մը կ'ըլլար գիտութեան համար, մինչդեռ հիմայ աշխարհագիրը, երկրաբանք և հնախօս պատմաբանք արդէն սկսեւ են կարգալի իբրև բաց գրոց մէջ ազգաբանական ծագմանց վիճաբանեալ գաղտնիքը¹:

1 Հնդկաց օրագիրը մը լուր կու տար անցեալ հոկտեմբերի մէջ, թէ Աֆղանստանի իմիրն Հրաման հաներ է որ Հայք և Հրէայք որոնք իր տէրութեան մէջ կը բնակին, և մինչև հիմայ աղատ էին զինուորական ամեն ծառայութենէ, այսուհետև անոնք ալ հաղորդակցին պատերազմական տրոց, որպէս զի այս կերպով մասնակցին երկրին պաշտպանութեանը ծանրութեանցը:

Միանգամայն այլ տեղեկութիւններ կու տայ նոյն օրագիրը Աֆղանստան բնակող Հրէից վրայ: Մայրենի լեզուն զոր կը գործածեն Աֆղանստան բնակող Հրէայք, որոնց թիւն անձանօք է, պարսկերէնն է. ընդհանրապէս այս լեզուն կը գործածեն Աֆղանստանի կիրթ դասը, որ երբեմն Պար-

Պ Ա Դ Ո Ի Մ

Սև ծովուն գրեթէ արևելեան վերջին ծայրը կանգնուած է Պադուա փոքրիկ քաղաքն՝ ընդարձակ հովտի մը մէջ: Ասկէ 20 տարի առաջ և ոչ քաղաք անունը կը վայլէր անոր տալու, վասն զի կը բաղկանար քանի մը ցածուն անշահ փայտեայ շինութիւններով և նեղ ու ծամածուռ ճամբաներով, ինչպէս որ ալ է հիմայ հին Պադուա ըսուած տեղը: Եւ որովհետև նոյն կողմի ծովերը միշտ կ'ալեկոծին արևմտեան և հիւսիսային հովերով, Պադուայի տուչև Պոռտուգալի ըսուած ցամաքի լեզու մը դէպ 'ի արևմուտք և հիւսիս ծովը մտած ըլլալով, ներսը բաւական ընդարձակութեամբ շատ ապահով նաւահանգիստ մը կը կազմուի, որուն նման Սև ծովու հարաւային կողմը՝ նե-

սից Թագաւորութեան կը հպատակէին: Հրէից նշանաւոր հասարակութիւններն են 'ի Քապուլ, Ղանտահար, Ղիզնէ, Հերադ և Պալիս: Քապուլի մէջ կը գտնուին ժողովրդականօքի (սինակոկա) մը աւերակներն, զոր տեղացի Հրէայք կը համարին թէ կանգնուած ըլլայ 'ի ժամանակս Թագաւորութեան Վարուգոզոնոսորայ արքային Բարելոնի: Վասն զի նոյն ժամանակը կար 'ի Քապուլ հրէական հասարակութիւն մը: Ասոնց արարողութիւնը շատ կը տարբերի իրենց կրօնակից արևմտեայ եղբարց արարողութենէն: Կ'ընդունին իրենց կրօնական գրեթե ամեն ինչ մասին Գեհրանէն:

Հայք ինչպէս ուրիշ ազգի քրիստոնեայք, որոնք Աֆղանստան կը բնակին, թոյլտուութիւն չունին հրապարակական եկեղեցի կանգնելու, և եկեղեցական պաշտամունք կատարելու, և քահանայք ծպտեալ կ'ապրին. անոր համար նախնի քրիստոնէից նման գաղտնի և տուններուն խորերը կը կատարեն աստուածային պաշտամունքը: Նոյնպէս արգիլեալ է քրիստոնէից ձիավարել, այլ միայն լուռ վրայ կրնան նստիլ:

դուքէն դուրս ուրիշ նաւահանգիստ մը չկայ այսչափ ապահով, մանաւանդ խորութեամբը, ուր մեծամեծ նաւեր, մինչև պատերազմական վիթխարի նաւեր, ցամաքէն 7 կամ 10 մէրը հեռաւորութեամբ կրնան կենալ: Ուստի այսու մասամբ շատ մեծ կարեւորութիւն պէտք էր ունենար Պադուա. և թէ որ հեռաւոր ու մօտաւոր քաղաքացի հետ հաղորդակցելու համար կառուղի կամ երկաթուղի չիսուէր, առաջին կարգի քաղաք մը կ'ըլլար վաճառականութեամբ Պադուա: Այս բանս ժամանակին խորաշին աչք մը կրնար տեսնել. անոր համար ասկէ 25 տարի առաջ Ղրիմու պատերազմին առնէ դաշնակից տէրութեանց նաւահանգիստն եղած էր, և պատերազմէն վերջը օսմանեան տէրութիւնը տեսնելով Պադուայի գրից կարեւորութիւնը սկսաւ այն տեղ գալ բնակել ուղողաց ձրիաբար կամ չնչին գնով հող տալ պայմանաւ որ քաղաքը չէնցուեն: Անոր համար նոյն ժամանակները բաւական անձինք, շատերը մահմետականք, հող առին և նոր շինութիւններ կանգնեցին, լայն ու շատակ ճամբաներ բացին, որով հիմայ զգալի կերպով կը զանազանի նորն հին Պադուան, թէպէտ և մէկմէկու հետ միացած ըլլան: Հանգերձ այսու երբ քաղաք մը հաղորդակցութիւն չունի ուրիշ քաղաքի մը հետ, կամ շատ դժուարաւ երթեկելութիւն կ'ըլլուի, որ քան առաւելութիւն ալ ունենայ՝ ոչ ինչ է. այսպէս ալ Պադուա, թէպէտ զգալի կերպով առաջ գնաց Ղրիմու պատերազմէն ետքը, սակայն չունեցաւ այն կարեւորութիւնն որ իրեն կը պատկանէր. և թերեւ բոլորովին մոռացութեան մէջ կը մնար, թէ որ վերոյիշեալ պատերազմէն վերջը ռուսական ընկերութիւնը Սև ծովու թուրքիոյ մասին մէջ շողենաւուց երթեկելութիւնն հաստատած չըլլար: Եւ ինչպէս վերագոյն քիմի, Սև ծովուն հարաւային վերջին ծայրը գտնուելով Պադուա, և սահմանադրուած մօտ, ռուսական ընկերութիւնն իր շողենաւուց կայարանն ըրաւ:

Նաւահանգստին ապահովութեանն համար. ասով քիչ շատ սկսաւ Պադուա վաճառաշահ քաղաքացի կարգն անցնիլ, և շողենաւուց մէկ կողմանէ Ռուսիայէն միւս կողմանէ թուրքիայէն շարունակ ու ստէպ ստէպ գալովն ու երթալովը՝ իր կացութեան մէջ շարժունք ստացաւ: Որովհետեւ Ռուսիա այս կողմի սահմանագլխուն մօտ նաւահանգիստ մը չունի, և որչափ ալ փոթի ըսուած տեղւոյն վրայ շատ ծախք ընելով աշխատեց եր նաւահանգիստ մը չիսնել, բայց միշտ անյաշող գնացեր էր և բոլոր մեծամեծ գումարներն՝ ի զուր վատներ էր, անոր համար արդէն առաջուց ունեցած աչքը նորէն դարձուց Պադուայի վրայ, որուն տիրանալովն ամեն դժուարութեանց կը յաղթէր: Վասն զի նաւահանգիստն ապահով, գիրքը լաւ, սահմանագլխուն մօտ. անկէ երկաթուղի մը չիսնելով մինչև փոթի, ուր կցելով զայն փոթի--թիֆլիս երկաթուղոյն հետ մինչև ռուսական պետութեան խորքը հաղորդակցութիւն կրնար ունենալ: Անոր համար Ռուսիա սկսաւ ետէն ըլլալ տիրանալու Պադուայի, ժամանակ մը երկաթուղի չիսնելու պայմանաւ, ժամանակ մը ստակով գնելու, վերջապէս ինչ և իցէ միջոցով որ կրնայ ձեռք ձգելու զայն: Իսկ թուրքիա տեսնելով ռուսական տէրութեան այս տեղւոյն վրայ ունեցած մտածութիւնն, ինքն ալ աւելի ուշադրութիւն դարձուց, և ըմբռնելով այս քաղաքին կարեւորութիւնը և ապագային մէջ բռնելիք գիրքը, սկսաւ մեծ ծախիք ապահովելու զայն ամրութիւններով և մարտկոյններ չիսնելով և մեծաքանակ բաղամասերը ամրաբերով. այս պատճառաւ գրեթէ Պադուա՝ եղաւ Սև ծովու հարաւային կողմի ծովեզերեայ քաղաքացի մարտկոյնն և երկրորդն յետ Տրապիզոնի՝ վաճառականութեամբ և երթեկելութեամբ:

Վերջին արեւելեան պատերազմին առաջին կարգի նպատակներէն մէկն ալ Պադուա էր, Ռուսիոյ տէրութեան կողմանէ. և թէպէտ ղիմու զօրութեամբ

կարող չեղաւ ձեռք բերել զայն, սա-
կայն վերջնապէս Այստէֆանոյի դաշնա-
գրութեամբ և Պեռլինի աւագաժողո-
վոյն վճռով՝ Ռուսիոյ տրուեցաւ այս կա-
րնոր քաղաքն, ուր զինուորական հան-
դիսով մտան Ռուսք այս տարի, 25 օգոս-
տոսի ըստ հին տուժարի, և յանուն
Պղէքսանդր Բ ինքնակալին Ռուսիոյ տի-
րեցին քաղաքին:

Պաղում շինուած է ընդարձակ հով-
տի մը մէջ, որ մեծ դիւրութիւն կ'ըն-
ծայէ քաղաքին ընդարձակութեամբ որ-
չափ որ կ'ուզուի: Այս հովիտը կը սկսի
ճորոխ գետէն, և կը հասնի մինչև Պա-
ղում երեք ժամու ճանապարհաւ, ա-
ռանց ունենալու ամենափոքր դարուվեր
մը, և անկէ մինչև Սարայ-սուի ըսուած
տեղը մէկ ժամ նոյն կերպով կը շա-
րունակէ: Իսկ դէպ ի ներս խորութիւ-
նը շատ երժաւ տեղը մէկ ժամ և չատ
տեղ ալ հազիւ մէկ քառորդ ժամու կը
քչէ, հետեակ քալելու վրայ հաշուելով:
Թէպէտ մինչև այժմ և ոչ մէկ կողմանէ
երթեկեկութեան համար քիչ դիւրին
ճամբայ մ'ալ ըլլայ՝ շինուած չէ: Բայց
արևմտեան կողմն ըլլալով ճորոխ գե-
տը, բաւական կ'օգնէր վաճառականու-
թեան և երթեկեկութեան, նաւարկե-
լով մինչև Արդուին, և անկէ ալ երթա-
լով ցամաքէն մինչև Արտանուշ, Արտա-
հան և ինչուան Ղարս: Թէ և այս ետքի
քաղաքս քիչ երթեկեկութիւն կ'ըլլար
այս կողմէն, պատճառն ճանապարհի
գծուարութիւնն էր: Որով շատերը ա-
ւելի կ'ընտրէին Տրապիզոնի ճամբով
Ղարս երթալ, որ աւելի երկայն է:

Պաղումի նաւահանգիստն, ինչպէս
վերագոյն ըսինք, իր բնական դիւրքն
ամենաապահով է ամեն հովերու դէմ
և ընդարձակ: Թէ որ քիչ մ'ալ ա-
րուեստն օգնէ, առաջին կարգի նաւա-
հանգիստ և նաւամատոյց կ'ըլլայ: Իսկ
քաղաքին ընդարձակութեան համար
չափ չի գրուի, որովհետև միակերպ հով-
տի մը մէջ մարդ կրնայ առաջ երթալ:

Պաղումի օդը ընդհանրապէս ծանր
և տենդային կը համարուի, բայց այն-
պէս չէ: Թէպէտ կարելի է ժամանակ

ժամանակ մանր տենդեր յառաջ գան,
սակայն աւելի կը պատահի այն ան-
ձանց, որոնք ստամոքսին մաքուր չեն
պահեր, կամ անձրեւէ ու արեւէ չեն զգու-
շանար: ապա թէ ոչ, նոյն տենդն ուրիշ
քաղաք ալ կրնայ պատահիլ եթէ ըզ-
գուշութիւն չըլլուի: Հարաւային կող-
մը միշտ կը մնան լճացեալ ջրեր, թէ ա-
մառը և թէ ձմեռը, որոնց մէջ ան-
համար դորտեր կը վխտան, և իրենց
կարկանդակով ականջ կը խլացնեն: Թէ
որ օդուն վրայ փոքր կասկած մը կայ
նէ, այս ջրերն են պատճառ: որոնք ե-
թէ ցամքին կամ արուեստը ցամքեցու-
նել տայ զանոնք, բոլորովին ապահո-
վութիւն կ'ըլլայ առողջապահական մա-
սին:

Թէպէտ Պաղումի դիրքը դաշտա-
յին է, բայց անգամ մը դաշտը լմն-
նալուն՝ կը սկսին լազիտանի լեռները
բարձրանալ հետզհետէ թէ արեւելեան
կողմէն և թէ հարաւային կողմէն: այն-
պէս որ անձրեւ սկսելուն՝ օրերով կը
տևէ անընդհատ, և քաղաքը ցած դրից
վրայ ըլլալով ու գետինը աւազ և խիճ
ու դարուվեր կամ դարուվար չունենա-
լուն, քիչ մը անձրեւով բոլոր փողոց-
ները ջրով կը լճանան: սակայն երկար
ժամանակ չեն մնար այն ջրերը, գետնի
աւազը մէկէն կը ծծէ զանոնք և անձրեւը
դադրածին պէս մէկէն ջրերն ալ կը
ցամքին: Իսկ ճահիճները քիչ մը աւելի
ցած ըլլալով՝ ջրերը միշտ լճացեալ կը
մնան: Եւ որովհետև քաղաքին փողոց-
ներն բոլորն ալ գրեթէ աւազ ու խիճ են,
անոր համար ցեխ չըլլար, ամառն ալ
տաքութիւնն աւելի շատ է քան Տրա-
պիզոն, և ձմեռն ալ անարև օրը սաս-
տիկ ցուրտ կ'ընէ: Իսկ արևը քիչ մը
տեսնուածին պէս զգալի փոփոխութիւն
կու գայ եղանակին վրայ:

Պաղում հիմայ Ռուսիոյ ձեռքն ա-
զատ նաւահանգիստ մը պիտի ըլլայ, և
կը յուսացուի որ շատ մեծ յառաջադի-
մութիւն ընէ: յետ որոյ շինուին երկաթ-
ուղիքն, անփնապէս մէկ կողմանէ պի-
տի կցուին Թիֆլիզու գծին հետ, միւս
կողմանէ պիտի երթան Արդուին, Ար-

տանուշ, Արտահան և Ղարս. առաջին գիծը հարաւային Ռուսիոյ հետ պիտի հաղորդակցի, երկրորդ գիծը մինչև Պարսկաստան պիտի ձգուի: Ընծ ու կարևոր քաղաք մը պիտի ըլլայ Պաղում և երևելի նաւահանգիստ մը Սև ծովուն վրայ 'ի վնաս Տրապիզոնի, որ զուրկ ըլլալով նաւահանգստէ, և չունենալով երկաթուղի մը գէթ մինչև Կարին, և ոչ ունենալու ալ յոյս մը առ այժմ: Պաղում պիտի առնու Տրապիզոնի առաջին քաղաք ըլլալու պատիւը Սև ծովու հարաւային ափանցը վրայ. և Տրապիզոն որ իրեն կը քաշէր ոչ միայն ցամաքային մեծ ու փոքր քաղաքաց, այլ և Լազիստանու տուրեւաւոր, այսուհետև Պաղում ըլլալով ազատ քաղաք ու ապահով նաւահանգիստ, բոլոր Լազիստանու աւուր և աւին վրայ պիտի տիրէ, առ ինչն ձգելով յաճախորդներ՝ իր գրից պատճառան, կամ առաւելապէս անմաքս երկիր մը ըլլալուն համար: Ասոնք առ այժմ հաւանական կարծիք են և հաշիւներ, և կրնան սխալ ըլլալ. վստահ թէ որ Ռուսիոյ տէրութիւնը իր երկրին համեմատ բարձր մարտ զնէ, կամ թէ թուրքիոյ տէրութեան կողմանէ կամ արտարին և կամ ներքին ընկերութեամբ Տրապիզոն նաւահանգիստ մը ունենայ, և անկէ մինչև Պարսկաստան երկաթուղի մը շինուի, այն ժամանակ Պաղում կրնայ գոնէ Տրապիզոնի նախանձորդ քաղաք մ'ըլլալ. ապա թէ ոչ, Տրապիզոն ընկնելու վտանգի մէջ է իր առաջին վիճակէն:

Հիմայ Ռուսիոյ սահմանագիծը ճորիս գետը կ'անցնի 3 ժամ հեռու գէպ 'ի արևմուտք, բովանդակելով 'ի մէջն Արդուին, Արտանուշ, Արտահան մինչև Ղարս:

Տրապիզոնէն ինչուան Պաղում 96 մղոնէ ծովու ճանապարհաւ, որով բանուկ չոգենաւ մը կրնայ 9 ժամուան մէջ կարել այս հեռաւորութիւնը. բայց ընդհանրապէս 11 կամ 12 ժամ հաշիւ կ'ըլլուի միջակ քալուածքով. առ այժմ Տրապիզոնէն մէկ չոգենաւ մը կը բանի տաճկական ընկերութեան, և ամեն եւ

րեքշաբթի կը հասնի Տրապիզոն ու հինգշաբթի ճամբայ կ'ելլէ գէպ 'ի Պաղում՝ հանդիպելով նաև իրիղէ քաղաքը:

Պաղումի բնակիչն են՝ Վիրք, որոնք կրօնքով մահմետական են, և Աճարացիք՝ որոնք մի և նոյն լեզուն կը խօսին Ռուսիոյ մասին մէջ եղող Վրաց հետ, թէ քրիստոնեայք և թէ մահմետականք, որով կ'երևայ թէ մէկ աղդ եղած պիտի ըլլան, բայց սաստիկ հակառակ են մէկմէկու, ինչպէս տեսնուեցաւ այս վերջին պատերազմին մէջ. բոլոր վրացիներէն խօսող մահմետականք զինուորեցան և պատերազմեցան, ու հաշտութենէ ետքն ալ սաստիկ դէմ գրին չը տալու Ռուսաց ոչ Պաղումը և ոչ իրենց բնակած երկիրը: Եւ երբ տեսան որ անհրաժեշտ է Պաղումի յանձնուիլն առ Ռուսիա, բաւական ընտանիք գաղթեցին 'ի Թուրքիա. թէպէտ լրագիրները շատ առաւելութեամբ խօսեցան, սակայն 1000 ընտանիքէ աւելի չի կարծուի. մանաւանդ ռուսական տէրութիւնն հրաման հանց որ ուզողը կրնայ 8 տարուան միջոցին մէջ վաճառել իր տունը, տեղը, հողն ու արտը և ետքն ելլէ երթայ առանց արգելքի. անոր համար շատերը մնացին և կը սպասեն ապագային, շատերն ալ նորէն ետ դարձան. իսկ անոնք որ բոլորովին գաղթեցին՝ ոչինչ գնով վաճառեցին իրենց տները, հողերն ու արտերը, և թողուցին իրենց հարց գերեզմանքն ու միայն տան կարասիներէն մէկ տեղ առնելով, այն ալ որքան որ կրցան, նախ Տրապիզոն եկան, անկէ ալ զրկուեցան մօտ տեղուանք՝ բնակութիւն տրուելով անոնց 'ի կողմանէ տէրութեան: Ասոնց մէջ նշանաւոր են Զուրուք-ուր բաւած առանին ժողովուրդն, որոնք թէ սահմանազլխուն մօտ գտնուելով և թէ երկու կողմի պատերազմողը բոլոր իրենց պատերազմական զործողութիւնն այն տեղ կատարելով, արդէն տարի մը առաջ գաղթեցին էին և քանի մը ամիս վերջն օսմանեան զինուոր յաջողութեամբ, որով թշնամին սահմանագլխէն անդին

վանութեան էր, և թուրքք գրեթէ սահմանադրութեան անցեր էին, սկսան բնակչաց շատերն դառնալ նորէն իրենց տեղերը Զուրուք-սու, ուր պատերազմի պատճառաւ ոչ միայն տուն մը չէր մնացեր կանգուն, այլ և ոչ պտղատու ծառ մը. հազիւ սկսեր էին քիչ մը բնակութիւն հաստատել և շէնցունել, մէյմալ Ղարսի առումն վրայ հասաւ, և ռուսական բանակն սկսաւ յաջողութեամբ յառաւ Քալէլ, և այլ աւելի ձմեռն ալ հասնելով՝ օսմանեան բանակը պատշաճ դատեց թողուլ այն անպատասպար գանուած տեղն ու քաշուիլ իր հին տեղը ձմերելու. որով Զուրուք-սու կրկին դատարկացաւ՝ երկու բանակաց մէջ տեղը մնալով, անոր համար բնակիչք ալ ստիպուեցան դարձնալ թողուլ իրենց երկիրն, Հաշտութեան ժամանակ բաւական անձինք նորէն դարձեր էին, ու սկսեր էին շէնցունել. բայց Պաթմա մի յանձնուելէն ետքն առ Ռուսս կըրկին և անդարձ կերպով ելան իրենց երկիրներէն և գաղթեցին Տրապիզոնի կողմերը:

Իսկ հիմայ Պադում օր առուր վրայ բազմամարդանալու հետ է, ամեն կողմանէ կը դիմեն սյն տեղ վաճառականք. Հոյք, Յոյք, Վիլք, Եւրոպացիք, մինչև անդամ ամերիկացիք սկսան վաճառականական տուններ հաստատել. Այս պատճառաւ քաղաքն մէկէն շէնցաւ, կիսաւեր բնակարանները նորոգուեցան, և ուրիշ շատ շինութեանց հիմն ձգուեցաւ, և այնպիսի եռանդ մը կը տեսնուի որ քիչ ժամանակէն Պադում բոլորովին կերպարանափոխ պիտի ըլլայ, և առաջին կարգի վաճառաշահ քաղաքացի մէկը պիտի դառնայ. վասն զի Ռուսաց կառավարութիւնը Պադում գալով՝ բերաւ վատահոխութիւն և ապա-

հոխութիւն վաճառականութեան և արուեստից:

Եւ որովհետեւ առանց երազ ու ապահով հաղորդակցութեան քաղաքն ու նաւահանգիստը այն մեծ կարևորութիւնը չեն առնուր, անոր համար փութաց Զուսիոյ կառավարութիւնը թէ ծովային և թէ ցամաքային ճարտարապետներ զրկել, որոնք նաւահանգիստը քննեցին, և ցամաքին վրայ հաղորդակցութեան կէտերն որոշեցին փոթի-թիֆլիս երկաթուղոյն հետ և դէպ ի ներքին կողմանց, և կառուեցաւ գծեր ծրագրեցին, հիմայ ալ բազմութիւն գործաւորաց խումբ կը դիմեն ժամ մը առաջ այս ճամբաները բանալու, Տեղացիք ափշեր մնացեր են իրենց հայրենեաց այս յեղափոխութեանը վրայ, և երազ կը կարծեն եղած կերպարանափոխութիւնը:

Վիճակագրութիւնն ձեռք. — Գերմանացի վիճակագիրք կը համարին թէ երկրիս երեսն ըլլայ 58 միլիոն ձի, առանց հաշուելու Չինաստան ու Ճաբոն:

Այս աշխարհամարին մէջ կ'ընծայեն Ռուսիա 21,570,000

Միացեալ Նահանգք 9,504,000

Հասարակապետութիւն Արհեն

դինայ 4,000,000

Գերմանիա 3,352,000

Կանադա 2,624,000

Մեծն Բրիտանիա 2,255,000

Հունդարիա 2,179,000

Աւստրիա 1,367,000

Թուրքիա 1,100,000

Գաղղիա 2,500,000

Իտալիա 1,500,000